

traduki™

Издаването на тази книга е подкрепено от литературна мрежа ТРАДУКИ, членове на която са Федералното министерство за европейски и международни работи на Република Австрия, Външното министерство на Федерална република Германия, Швейцарската културна фондация „Про Хелвеция“, КултурКонтакт Австрия, Гьоте-институт, Словенска Агенция за книгата ЈАК, Министерство на културата на Република Хърватия и фондация „С. Фишер“.

Иво Андрић, Знакови поред пута

Сабрана дела Иве Андрића

Књига шеснаеста

Допуњено издање

Просвета, Београд / *Младост*, Загреб / *Свјетлост*, Сарајево / *Државна заложба Словеније*, Лубљана / *Мисла*, Скопје / *Побједа*, Титоград, 1981

Всички права запазени:

- © Задужбина Иве Андрића, Београд, Србија
- © фондация „С. Фишер“, български превод по поръчка на ТРАДУКИ; Рада Шарланджиева и Светлозар Игов, преводачи, 2013
- © Яна Левиева, художник

ISBN 978-954-

Иво Андрич

Знаци край пътя

Превод от сръбски:
Рада Шарланджиева
Светлозар Игов

Панорама
София 2013

„Кой ли дявол не е вписан в тефтерите ми.”

Йово Марков Джинович
някога работник
на строежа на Суецкия канал

1. Безпокойства от памтивека

Превод:
Светлозар Игов
Рада Шарланџиева

Има народни приказки, толкова общочовешки, че забравяме кога и къде сме ги чули или чели и те живеят у нас като спомен от лично преживяване. Такава е и приказката за момъка, тръгнал по света да търси щастие и озовал се на опасен път, водещ неизвестно къде. За да не се изгуби, момъкът със секира издълбавал по стволонете на крайпътните дървета знаци, та сетне да му помогнат в обратния път.

Този момък е олицетворение на общата и вечна човешка съдба; от една страна – опасен и неизвестен път, а от друга – голямата човешка нужда да не се изгубим, да се оправим и да оставим след себе си следа. Знаците, които оставяме след себе си, не ще избягнат съдбата на всичко човешко: преходността и забравата. А може би ще останат въобще незабелязани? Може би никои не ще ги разбере? И все пак те са нужни, както е естествено и потребно хората да общуват и да се доверяват. Дори тези бегли и неясни знаци да не ни спасят от лутане и изкушения, те могат да ни ги облекчат и да ни помогнат поне като ни уверят, че в нищо, което ни сполети, не сме сами – нито първи, нито единствени.

* * *

Животът е такъв, че човек често трябва да се срамува от най-хубавото у себе си и точно него да скрива от хората, дори и от най-близките си.

* * *

Най-хубавото в искрената и дълбока любов, в която всичко е хубаво, е, че спрямо онзи, когото обичаме, не се проявява нито един наш недостатък. Много от лошото у нас изчезва, а доброто се умножава.

* * *

Видях разкопани гробове от V век преди Христа. В тях все още се виждаха следите на главните кости и се очертаваха основните линии на човешкия образ.

И у мен се появи недоволство като от неуспяла творба или недовършена работа. Човек трябва да изчезне без следа.

* * *

Има жени неугледни и невзрачни като селски хляб, но крият в себе си голяма и здрава сладост за оня, който не се маме от външността, а гледа и чувства по-дълбоко и по-същностно.

* * *

Струва ми се, че ако хората знаеха какво усилие бе за мен да живея, биха ми простили по-лесно всички злини, които съм извършил, и всичко добро, което съм пропуснал да направя, и дори би им останало малко чувство да ме пожелаят.

* * *

Познавах един човек, който за всяко нещо, което няма или не разбира, успяваше да намери по някоя зла дума.

* * *

В строгостта, която проявяват някогашните развратници към младежта, има нещо особено грозно. Те наказват младите и за своите бивши престъпления; а може би дори си отмъщават за сегашната си немощ.

* * *

Да се боиш от хората, значи да съгрешаваш пред Бога. Страхът от хората може би и извират от това, че някога сме престъпили божия принцип. Човек, у когото има жива душа, логически не би трябвало да се бои от хората и от нищо човешко.

* * *

В нощта винаги има страх, като влага, кога повече, кога по-малко. Неговото влияние върху нас не е еднакво. Понякога имаме сили напълно да му противостоим, понякога само за миг ни побива, като тръпка, а понякога сами му отваряме душата си и го пускаме да гази и опустошава както иска.

* * *

Докато човек е пленник на страстите си, роб на сетивата и играчка на въображението, дотогава и всяка тайна мъка и горчивина са разбираеми и леки, защото са заслужени като естествено опako на недостойния живот. Но когато и по-късно, вече господар на своята себичност, цял отгaden на работа, живеейки за другите, види, че същата горчивина стои в края на всеки път, тогава наистина човек не знае какво да мисли и няма на какво да се надява. Остава, понякога, светла надежда, не по-трайна от блясъка на мълния, че всичко това не е истинската действителност. Мисълта – че ще се *пробудим*, плачейки.

* * *

Опази ни, Боже, от сбъдването на сънищата. Отклони от нас всичко, което е предмет на желанията ни, защото тялото ни желае собствената си смърт.

* * *

Понякога човек изживява такива неща, та самият факт, че ги е изживял, означава не само победа и избавление, но и чудо; едно повторно, радостно раждане по особената милост на висша сила.

* * *

При вътрешните борби, които човек води сам със себе си и с непознатите сили в себе си, важи повече откъдето и да било правилото: Не се предавай никога! Нито предаване, нито отстъпление! А най-вече, както казват в Босна: не си слагай кахър на сърцето!

Да бъдеш обиден от несправедливостта на хората, е по-малко, отколкото да си в беда, да си в беда, е по-малко, отколкото да си болен, да си болен, още не е да умираш. Но и когато човек е обиден несправедливо, тежко болен и дори на смъртно легло, не трябва, именно тогава не трябва да допуска „ръжда върху себе си“. Тогава трябва да напегне всички сили и да превъзмogne тъга и малодушие. Да издържи мига, след това човек е или на път да оздравее, или мъртъв. А смъртта е най-големият и най-сигурният отмъстител.

* * *

Божията правда рядко се явява. И това е щастие за този свят, защото тя идва като експлозия и отнася всичко редом: престъпника и жертвата му, и всичко живо, което случайно е било в негова близост. Осъществяването на абсолютна правда на земята трябва да стане изведнъж, напълно и навсякъде. Тогава при силното, равномерно и едновременно налягане всички частици биха били в равновесие. А така, появявайки се рядко, тук-таме и от време на време, тя е същото, каквото са ураганът, катаклизъмът и трагедията.

* * *

В това общество еднакво страдаме всички, и жени, и мъже, само ролите са поделени, и то горе-долу така: когато

ние страдаме заради жените, то е почти винаги защото жените не са такива, каквито бихме искали да са. А когато жените страдат заради нас, то е винаги, защото ние сме такива, каквито сме. Но, което е главното, страдаме всички и се измъчваме често, дълго, свирено и безсмислено.

* * *

Само активните хора с тяхната борбеност и непоколебимост движат живота напред, но само пасивните хора с тяхното търпение и доброта го опазват и правят възможен и поносим.

* * *

Хорската завист е гневът на боговете.

* * *

Докато гледах едно поселище на една влажна стръмнина, оградено с порутена ограда, ми хрумна мисълта за истинското предназначение на този свят.

Всъщност тази планета е може би една кошара, в която е събрано и затворено всичко, живяло и пълзяло из вселената, с единствената цел да умре тук.

В големите болници има по една стая, където пренасят онези болни, за които се вижда, че ще живеят само още няколко часа. Във вселената нашата земя е такава стая за умиране. А това, че се плодим, е една илюзия, защото става само в границите на смъртта, на която сме осъдени и поради която сме хвърлени на земята. В същност, измервано с вселенска мярка, а казано с нашите човешки гуми: вчера сме доведени, а утре вече не ще ни има. Може би само тревата ще продължи да расте и минералите да съзряват, но единствено за себе си.

* * *

Като дойдат тежки и смутни времена и зачестят размириците и буните между хората, отваря се изведнъж Библията на нейните най-тъмни страници и нашият ужас

или нашето неразбиране намира в древните и познати гуми единствен израз.

Гледайки войниците и жандармите, до неотдавна били и убивали, виждах в очите им, дълбоко под външния бяс и наглост, едва забележима несигурност, в която имаше и животински страх, и някакво желание да не бъдат нито на това място, нито в този облик. В този трепет на гъното на зениците им прочетох изведнъж ясен и несъмнен, жалък, страшен и детински Каинов отговор: нима съм пазач на брата си?

* * *

Не смъртта, забравата решава всичко. Забравата, и то не само на понятия, гуми и лица, но на всичко, което съществува и живее. Забравата на тялото и забравата на времето. Забравата, за да може да се отгърне и да се живее по-натък в тяло без памет, с дух без име. Забравата – смърт с право на надежда.

* * *

Отдавна ми стана ясно, че не би имало смисъл, не би било възможно да се живее, ако животът беше такъв, какъвто изглежда навремени, ако всички неща в живота са само онова, което означава името им, и нищо повече. А така знам, че колкото е широко пространството на живота на повърхността, толкова е то и в дълбочина, тъй че невидимите и скрити възможности на живота са безброй милиони пъти по-големи от онези, които виждаме на повърхността.

Само така може да се понесат животът и мисълта за смъртта.

* * *

Щом някой обича и се свързва с нещо – с някаква мисъл, предмет или живо човешко същество, – той дава нещо от себе си и е готов да даде и губи още повече, без мярка и сметка, със същата инстинктивна безогледност и стихийна жес-

токост, с която хората се хвърлят да трупат и грабят. И този е досега единственият познат начин, по който един човек може да даде на хората или на нещата наоколо си и онова, което не трябва, и тогава, когато не трябва. Така това, което се нарича любов, създава едно непрогледно и неразбираемо книговодство от взаимни давания и вземания с напълно антиподна, астрономическа сметка, в която всичко е неясно, но чийто краен сбор е кратък, ясен и разбираем.

* * *

С годините и в най-бурния човешки живот започват да се установяват и забелязват известни явления, които се повтарят симетрично и равномерно. Дори дух, който живее твърде малко съзнателно и волно, не може да не ги забележи. Така човек предварително вижда живота си. Знае се какво носи октомври; предчувства се март и се предусещат летните месеци. И тук не помага никаква хигиена на духа, нито профилактика (и до това се стига с годините!), няма нито бягство, нито спасение, нито забрава. Най-големите усилия на волята са напразни или помагат твърде малко. Най-противоположни духовни състояния – страх, страшна радост или плодотворно спокойствие – се сменят у човека с почти календарно постоянство и се появяват неминуемо, успоредно с промените на земята.

* * *

Че стареем, че умираме – винаги сме го знаели, макар да сме свиквали с тази мисъл бавно и трудно сме се помирявали с нея. Но ето че с годините у нас се появяват, и то преди смъртта и старостта, нови мисли, с които човек не може да се помири и които ни тласкат към преждевременна старост и към истинска смърт преди смъртта. А това е ясно и неумолимо съзнание, че в онова, което е плодно, радостно и напредващо в света, ние все по-малко и все по-рядко участваме, изпитваме все по-малко възторг и във все по-малко подвизи имаме дял, че в същност за нас светът вехне и

умира пред очите ни, а ние, още живи, но извън живота, го гледаме немощни, без думи и движения.

* * *

Отдавна съм забелязал по лицата на хората, сполетени от голямо нещастие, едно особено тягостно и неприятно изражение, което изненадва и отблъсква, и е почти почти еднакво с изражението по лицата на хора, тежко зависими от някой постоянно измъчващ ги порок.

Още не зная къде да потърся обяснение на този факт, нито възможно ли е да се намери обяснение, но не се съмнявам в наличието на факта. Вероятно и вие сте го установявали.

Има ли връзка между болката и порока, независимо от големите разлики и местата, които им отреждаме в йерархията на човешките страдания, или може би, някъде в дълбините, те имат общ корен? Или човешкото лице е толкова бедно, че свежда изразяването на безбройните възможни душевни състояния до няколко основни гримаси? Или нашето око е слабо, а способността ни да разсъждаваме за нещата, които гледаме, толкова малка?

* * *

Боже, не допускай сърцето ни да остане празно, а ни дай – защото от Твоята воля зависи всичко – винаги да желаем и да се надяваме, и това, което желаем, да бъде добро и истинско и надеждата ни да не бъде напразна. Стори предметът на нашите желания да бъде по-висш и по-хубав от живота ни и никога да не изневеряваме на добрата надежда заради кратки и измамни сполуки, които ни закриват хоризонта и обещават лъжлива почивка. Дай ни правия път, с преходни падения, ала със спокойствие и слава накрая. И дай ни мъдрост и храброст, когато ни даваш изкушения. Където и да вървим и да се лутаме, не ни оставяй извън Твоята всеобхватна хармония, защото всеки миг, навсякъде и с всяка частица на съществуването си я желаем.

* * *

Навремени имам пълната илюзия, че в страховитото похабяване и преходност на всичко наоколо са ми дадени пет минути, подарени са ми пет минути живот на воля, свободно и спокойно да гишам и мисля. И аз използвам радостно и пълноценно това време, с кротостта на растение, без да помислям нито кога е почнало, нито кога ще свърши. А мисълта ми разтяга тези пет минути в безкрая, над всички движения, сблъсъци и бури, и аз живея светлия, дълбок живот на мисълта и не мога да видя края на нито един от тези пет мига, защото всеки от тях е по-голям от света и по-дълбок от щастието.

* * *

В най-тежки мигове, когато крясъкът около мене стига върха си, когато се смрачат и последните следи от разум и доброта и всички думи и гримаси изразяват само зли и погрешно насочени инстинкти, тогава с едно отчаяно движение на мисълта като мълния унищожавам целия свят, избърсвам и сгромолясвам в нищото всичко, до последната следа от съществуване. Над всичко, което хората са правили или говорили, неописуемо страшно, но изчезнало и погребано завинаги, се възцарява тишина, не мъртвата и безлична тишина на човешките селища, а великата вселенска тишина, един нов свят, цял от тишина, дивен Ерусалим, божи град, ням, величествен и непреходен. Блокове от тишина, арки и ъгли от тишина, сенки и проблясъци по сградите и в дъното на хоризонта, един нов живот на онези, които са изгубили играта в света, раят, който остава, след като избеснее материята във видимия ѝ облик, който виждаме и докосваме всеки ден и който ни руши и погубва всяка минута.

* * *

Сега, когато видях, чух, усетих и опознах и едното, и другото, време е да потърся трето място. Закътанно, а извисено, където не се крещи и не се пее, където се съби-

рат конците и възлите на живота и смъртта, където не се желае и не се чака, а се седи над намереното и дочаканото, над необгледната и непреходна река на живота, над целия живот, в размисъл, без желание и помисъл да се обхване, спре или заграби.

* * *

Най-голямото чудо за мен е времето. Разбирането на времето, употребата на времето, усещането на времето – всичко това са истински загадки, които се поставят пред мен всекидневно. По всяко време на деня и нощта, насън и наяве, чувствам времето като елемент, мек и полезен или вреден и разоряващ, както човек усеща въздуха, огъня, водата. Задушавам се от липсата на време или усещам как ме изгаря и заличава, или пък плувам по него с чувството за божествена лекота. И във всеки миг знам, че времето е една болезнена илюзия, че в същност то е определен брой отсъдени удари на пулса ни и че другояче и не съществува. Преди първия удар и след последния се простира до необглед вечността на нашето небитие, неизмерима, неосветена, неразбираема и неназовима, а присъстваща във всяка наша мисъл, в дъха, думата и залъка ни.

* * *

Навремени, сред дейния живот, чувствам изведнъж как всичко си отива, как нещата напускат света и човек човека. Тогава се завръщам в самотата си, истинската родина на съзнанието ми. А самотата ми не е тишина и неподвижност, мрак и безсъзнание; тя е вопъл и вик на всички човешки съдби и жизнени щения от сътворяването на света до днес, тя е вихрено кръжение на безброй слънца, пред които онова, що ни грее, е само играчка, звънтящ на милиони вселенски камбани, на които планетите са езици. И през тази вселена без край и име е забоден от върха до дъното, като стожер, меч от светлина – моето съзнание.

* * *

Болките, които идват от вродената чувствителност, от дисхармонията между вътрешния ми живот и всичко около мен, от заплетената игра на мечта и действителност, тези болки с годините стават все по-редки и имат все по-малко власт над мен. Но затова пък чувството за преходност все повече пронизва цялото ми битие, опустошава ме като зараза. И това вече не е въпрос на възрастта ми, нито на съществуването на сътворения наоколо ми свят. Не става дума за времето въобще, за времето като такова. Със страх, с усмивка, със задоволство почти гледам как текат минутите. И в далечината – непонятния и безимен миг, когато ще изтече и последната минута и изворът на времето ще пресъхне завинаги. И виждам ясно: в борбата на хората с отсъденото им време, което протича, аз като беглец застанах на страната на времето, тоест на страната на онова, което умира и чезне. И сега гледам света като някакво огромно тяло, от което изтича като кръв неговото време и с всяка отмерена минута, с всяка кръвна клетка това голямо тяло остарява и слабее, незабележимо, но постоянно. А в този общ потоп, какъвто са животът ни, нашето време и този свят, аз плувам на айсберг, който се нарича преходност.

* * *

Секунда спокойствие, когато всичко, което се кръс-тосва, сблъсква и троши в мен, спира и утихва в светлия миг на равновесието. Отвътре ме огрява навремени щастливото съзнание за небитието. Огрее ме и отмине.

* * *

Когато ми се е случвало хората и обстоятелствата около мен да ме принудят на анимален живот и биологическа борба, винаги съм успявал да намеря неподозирана и неучаквана утеха и помощ, които приличаха на истински чудеса. В същност това бяха прости и ясни мисли, които осветяваха пътя далеч напред и назад и така ми даваха

точната картина и истинската мярка на положението ми. В най-тежки мигове си мислех: този ужас от низкия живот е цената, с която се плаща и изкупва всичко възвишено и хубаво, което сме узнали и усетили, а щом то е в най-тясна причинна връзка с мисълта ни за Бога и с нашето чувство за красота, трябва да намерим сили и да го приемем и обикнем, както се обичат Бог и самата красота. И щом онези, които ме потискат, тровят и ядат и които и не знаят друг живот, намират в себе си сили, издръжливост и умение за борба, защо аз да не ги намеря, аз, дето съм гледал и пак ще видя блясъка на друг, по-хубав живот, заради който нито една жертва не е прекалено голяма и нито една цена не е достатъчно висока?

Така у мен се затвърдяваше съзнанието, че всеки низки живот е в служба на висшия, че всичко е свързано и обезпечено и че човек навсякъде и по всяко време е на истинското си място, но – само преходно. С това скъпоценно съзнание човек може да понесе всичко, защото всяка битка е предварително спечелена от самото съществуване на неунищожима и истинска мисъл.

* * *

Да живееш в страх, в разкаяние, в постоянен страх от самия страх, да не можеш да притвориш очи и да гадеш на душата да отгъхне, и при все това да работиш, да се смееш и да разговаряш, това значи за човек като мен да живееш и да успяваш сред хората.

* * *

В дневника на моите помрачения всяко от тях се бори за първо място по сила и трайност.

* * *

Против вярата в ада се бунтува чувството, а против вярата в рая се бунтува всичко у мен и всичко, което виждам и зная от паметивека. Нито сам Творецът с безкрайната си доброта, нито скъпоценната кръв на най-голямата

жертва, нищо не е в състояние да плати цената, нужна за една само чета от избраници да влезе в рая, ако раят е онава, което се казва, че трябва да бъде. Няма нито частица у нас пригодна и способна за вечно блаженство и смирение в Божеството. Няма и не може да има дори след всички страдания и пречиствания, дори по силата на божията милост и любов. Човек по своето битие и призвание не е предмет на спасение и блаженство, а същество, което пада и пропада. Защото ние проливаме своята кръв и което е още по-лошо – един другото се съдим, и то непрекъснато, непотребно, бездушно и безсмислено, с твърди сърца и къса памет. Затова, ако съществува рай, предназначен за нас хората, той е празен и ще остане довеки празен, а това е все едно, че не съществува.

Не съществува нищо у нас, което би оправдало съществуването на рая. И най-много, което е могло да се направи за нас, е, че ни е дадена мечтата за рая.

* * *

Изпод страшния живот, който водя, бликва звук, издълбоко, едва чуто, като ромон на вода, който едва се долавя. Спирам само за миг, разпознавам го и продължавам, утешен от съзнанието, че не съм се изгубил без надежда и че още има завръщане и изход, докато изпод моите твърди и криви пътища тече водата на божието спасение и докато мога да чувам гласа ѝ, който ме пречиства, спасява и отнася всичко около мен като мощно, но невидимо течение.

* * *

В любовта има много болка, безредие и неправда. Но любовта е толкова тайнствено нещо, че и това може би само така изглежда пред нашия повърхностен и несъвършен съд. Силата и големината на любовта, която никога не познаваме достатъчно, са може би такива, че и това, което ни изглежда болка, безредие и неправда, се изправя и изравнява нейде, на някакъв висш план, който ние не виждаме.

* * *

Когато човек, предопределен за духовен живот и вече посветен в него, премине – *avec armes et bagages** – в противния лагер в света на изключително външния и материален живот, за духовния свят това е тежко разстройство, нещо като големите геологически катастрофи за земята. Това е от голяма вреда и за двата свята и най-черна гибел за самия човек. Но най-лошото, което го чака в този нов живот, където всеки час е един съвсем отделен пъкъл, е следното: такъв човек внася в непостоянния и безсмислен външен живот всички мерки и логиката на духовния живот и порядък. И тук не е трудно да си представим агската дисхармония на такъв живот. Човек трепти и гине в мъки като между гва воденични камъка, между онава, което вече не е, и онава, което не може и не трябва да бъде.

* * *

Тежък час, който не е възможно да се преживее, а трябва да се прескочи.

* * *

Идеите-фикс, от които страдат много хора, без да признават това никога никому, са нещо като душевна епилепсия.

Както и при епилепсията, човек добре знае, че боледува от някаква „идея“, но докато тя не се яви, той е напълно здрав. А „идеята“ се появява бързо, неочаквано, по неопределен повод и тогава вече човек не е господар на себе си, защото тя поробва всичко у него и около него. Съзнанието му става жива рана. Той за миг ослепява за всичко наоколо си и изведнъж, както казва испанският поет, „не виждам нито слънцето, нито розите“. Тогава той, в себе си, е напълно-еднакъв с епилептика, паднал настред някой площад, около когото са се събрали любопитни хора, а опитен човек е пхнал в сгърчената му ръка студен ключ или друг железен предмет.

* С цялото си въоръжение (фр.). – Б. пр.

Безсъзнание и в същото време съзнание за срам и гняв. А за неговата мъка няма ключ, нито някакъв друг хладен метален предмет, който би го свестил. Той може само безмерно да страда, разпнат между страшната действителност, сътворена от неговата „идея“, и живото съзнание, че това все пак не е така, че всичко е само въображение. Така като единствена действителност остават само мъките, които понася.

Но има един дивен миг, познат на хората, измъчвани от идеи-фикс. Това е мигът, когато човек след ягене или сън или напред някоя работа изведнъж се вдига, изправя се и закрачва весел през света, в който от неговата идея, до преди малко по милион начини изпивала кръвта му, няма нийде ни вест, ни кост. От цял един мрачен и заплетен свят нийде няма нито сянка. Ах, този миг, когато зависимият почувства, че е свободен, когато вижда, че въображаемият свят на зло и опасност не съществува, че може свободно да отгърне и спокойно да живее, този миг на отдух не може нито да се опише, нито да се заплати или замени с нещо.

Но в това огромно щастие вече дебне секундата, в която отново ще се появи „идеята“, ще се вдигне като тъмна безшумна ракета и отново ще обвие в черно цялата вселена.

* * *

Забравата е един от елементите, необходими за развитието на живота.

* * *

Последната страница от тетрадката.

Последната страница е за неизвестността. За щастливото незнание, с което се ляга под тежестта на мрака и се става при призива на слънчевата светлина. Неизвестността е богатството на онези, които нямат нищо, и голямата надежда на тия, които не са свикнали на добро в живота. Неизвестността е за разумните и горди хора същото, което е врачката за глупците, слабите и себичните: предвещава

добро и зло, улучва рядко, но затова пък допуска всичко, дори най-противоположните възможности.

Как да не бъдем изпълнени с уважение към неизвестността, която се стеле пред нас, след като тя може би крие в себе си нашето спасение и избавление.

* * *

Онова, което може и да бъде, и да не бъде, в края на краищата се подчинява на онова, което трябва да бъде.

* * *

Не се боя от невидими светове.

* * *

Плод на съсипано или остаряло тяло – това е мисълта, която ни мъкне към гроба.

* * *

Отечеството – кръг слънчева светлина.

* * *

Игва време, когато човек се озовава пред мрачната непроходима бездна, която с години, бавно и несъзнателно сам си е изкопал. Напред не може, назад няма накъде. Думите са изчезнали, сълзите не помагат; срам го е да викне; а и кого ли да зове? Не си спомня точно дори своето име. Тогава човек вижда, че на земята има само едно истинско страдание и то е: мъката от неспокойната съвест.

* * *

През първата половина на живота човек желае и прави онова, от което през втората половина ще се срамува и отрича, а втората половина преминава в напразни опити да се поправи или поне да се прикрие онова, което се е правило през първата. Така накрая всичко се изтрива и свежда към нула. Остават само разкаяние и срам.

* * *

Има дни, когато на измъчения и съсипан човек се усмихне ведрото утро и всички тегоби, които допреди малко са го окръжавали, черни, тежки и неподвижни като планини, изведнъж изчезват като мъгливи привидения. Тогава всичко става леко, добро и просто. И да не иска, човек трябва да се радва. Душа леко като във висока планина. Забравя откъде е тръгнал, не се пита къде отива. Не иска нищо и не се бои от нищо. Отнейде изниква мисълта – щом такива страхотии така леко и бързо изчезнаха, те още по-лесно могат отново да се явят.

Но нищо не може в такива мигове да смути и разстрои човека, както пък в мрачните часове всичко толкова лесно го смущава и натъжава „до смърт“.

Може би духът, който ни мъчи, прилича на изтънчен злодей, т. е. когато почваме да губим съзнание, той спира мъченията, залива ни със студена вода и ни връща в съзнание, за да може свестени, отново да ни мъчи. Това е смисълът на подобни утрини.

Но дори и да е така, нищо не може да ми попречи в такива мигове да дишам страстно и свободно като край студени извори или във въздушните висини.

* * *

Щом човек почне да вижда шевовете и съставките на живота, който живее, значи, че за него вече няма щастие, нито истинско място на този свят. Тогава той нито може да забрави онова, което веднъж е видял, нито може от онова, което е видял, да извлече полезен извод. Остава му само да открива все нови и нови шевове и пукнатини и да им дава все нови тълкувания и обяснения. И тъй, докато целият му живот не се превърне в това.

* * *

От разговорите с хората се вижда ясно или поне плахо се съзира колко всички страдат, имат грижи и се страхуват. Страхът е навсякъде и безсъницата е обща. Малцина

знаят от какво в същност се боят, в повечето случаи този страх е неоправдан или прекален, но при все това хората вървят с изплашени погледи, избирайки забутани улички, а нощем, преди да заспят, треперят и се будят без време в тъмната, със сухи уста, с вик и с чувството, че са с двата крака в капана.

На това съответстват пълен хаос в духовете и смут в мисълта. Умни хора казват неща, заради които някога са изпращали в лудницата, други ги слушат, чудят се и се маят и при това говорят безсмислици, съвсем не по-малки от тези, които са чули.

* * *

Физически мъки от всякакъв род и страданията от бабното рухване. Но моралната беда е по-голяма и по-тежка от физическата. Далеч по-голяма, дори и при онези, за които моралните стойности никога не са значели много.

Учим се да живеем със стегнати сърца, сведен поглед, без предназначение, почти без надежда, без капчица утеха.

* * *

Човек е чужденец, и то в дълбокия и истински смисъл на тази дума. Всичко, което е било, е отпаднало от него, а известно е, че няма вече нищо, което би могло да се свърже неразривно с него. Хората, техните дела и думи са като сенки на предмети, които в мига, когато слънцето е в зенита си, влизат в своя предмет. Никога, никога още не съм чувствал това така. И както някога по-рано, в подобни мигове у мен се буди чувството за богато и чисто щастие, което идва от мисълта, горяща в мен като фитил в кандило.

* * *

За всички неща от моя живот съм свикнал да говоря като за чужди и далечни, а за целия живот въобще като за нещо, което е минало или само е могло да бъде. И то от памтивека.

* * *

Аз съм превит от живота, но не съм победен, а надигран.

* * *

Има и такива случаи: онова, което е опозорило един човек завинаги в очите на хората и пред собствената му съвест, е видно и достъпно за всички. А онова, което е било свято, благородно и възвишено у него, е останало, общо взето, невидяно и незнайно, защото се е появявало само за миг, навремени, като мълния в дълбока нощ, когато всички спят.

* * *

Който на този свят не умее сам да погреди живота си, не заслужава да го живее, а който с успех го организира, хаби за това толкова сили и бодрост, та и не струва много, че го живее.

* * *

В края на краищата всички равностетки и всяко проучване водят до едно: истинското проклятие на неговия живот идваше от високото мнение, което имаше за себе си. И най-лошото бе, че той не го съзнаваше; това мнение живееше у него, както живее у нас пулсът ни и постоянното действие на жлезите, а ние не го съзнаваме, не го познаваме, не го усещаме и не го виждаме другояче освен по неговите крайни резултати.

Това го отвеждаше по хиляди криви пътища и до погрешни заключения в живота, тласкаше го да търси причините за всичките си многобройни неудачи и неприятности и за всички противоречия в своя живот там, където не са и не могат да бъдат.

* * *

Във всяка своя дори най-гребна постъпка той присъства целият.

* * *

Веднъж някой – в лош час! – му казал, че е умен. Как и защо, един бог знай. Но той повярвал. И оттогава този иначе кротък и простодушен човек стана невъзможен, мъчен и за себе си, и за другите.

* * *

Свойствено на нашето развитие е, че докато сме млади, обичаме сериозните теми за разговор, с въодушевление се отдаваме на тъгата и постоянно имаме пред очите си високи трагични примери. Но щом годините понапреднат, започваме да проявяваме склонност, кой по-рано, а кой по-късно, към конкретни и незначителни предмети на разговор, към по-ведър и мек тон във всичко, често и към лекота, шеговитост, па дори и непристойност в разговорите.

В това възрастните хора са също толкова несъзнателна жертва на своята зрелост, колкото младите са жертва на своята буйна и лекомислена младост.

Хората, които влизат в години, би трябвало да внимават за разговорите си и за тази своя склонност към ведрост и лекота. По тях те могат да следят още незабележимото отслабване на вътрешните си сили, да се наблюдават и поправят. Защото трябва да се знае, че за младежите, и то за най-добрите сред тях, нищо не е така отвратително у старите хора, които в техните очи винаги изглеждат по-близо до гроба, отколкото в същност са, както тъкмо това влечение към лекомислие, шега или дори двусмисленост на тона. Те много по-лесно прощават на „старците“ изостаналостта на техните гледища и непреклонността и упорството в мисленето им, отколкото съмнителната и недостойна веселост. Против първото се борят, другото ги изпътва с мъчително отбращение.

* * *

От време на време се случва в човешкото общество омразата и гневът да прелеят своето корито, да разру-